IQTISODIYOTDA DAVLAT ISHTIROKINI QISQARTIRISH VA RAQOBAT NEYTRALLIGINI TA'MINLASH: O'ZBEKISTON UCHUN USTUVOR YO'NALISHLAR

Saloxiddinova Sadaf Latifjonovna
O'zbekiston Respublikasi Raqobatni rivojlantirish va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish qo'mitasining Samarqand viloyat hududiy boshqarmasi bosh yuriskonsult
Pochta: saloxiddinovasadaf@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda raqobat muhitini rivojlantirishning bugungi bosqichida davlat ishtirokini qisqartirish, davlat yordamini baholash, normativ-huquqiy hujjatlarning raqobatga ta'sirini oldindan tahlil qilish va monopoliyaga qarshi komplayens tizimini kuchaytirish masalalari tahlil qilinadi. Amaldagi iqtisodiy islohotlar sharoitida sog'lom raqobatni ta'minlash nafaqat narxlar barqarorligi, balki innovatsiyalar, mahsulot sifati, xususiy investitsiya faolligi va iste'molchilar farovonligi uchun ham hal qiluvchi omil sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: raqobat muhiti, davlat ishtiroki, raqobat neytralligi, davlat yordami, monopoliyaga qarshi komplayens, xususiy sektor, bozor tahlili.

Kirish

O'zbekiston iqtisodiyoti keyingi yillarda bosqichma-bosqich liberallashtirish, xususiy sektor ulushini oshirish, davlatning iqtisodiyotdagi bevosita ishtirokini maqbullashtirish va bozor mexanizmlarini kuchaytirish yo'lidan bormoqda. Bunday sharoitda raqobat siyosati faqat monopoliyaga qarshi kurashish vositasi emas, balki iqtisodiy o'sish, investitsiya muhitini yaxshilash va iste'molchi manfaatlarini himoya qilishning muhim institutsional mexanizmidir.

Bugungi vaziyatda raqobatni rivojlantirish sohasida ikkita asosiy vazifa yaqqol ko'zga tashlanadi:

birinchidan, ayrim bozorlarda tarixan shakllangan yuqori konsentratsiya va davlat ishtirokidagi subyektlarning ustunligini yumshatish;

ikkinchidan, davlat organlari, mahalliy hokimliklar va xo'jalik yurituvchi subyektlar qarorlarining raqobatga salbiy ta'sirini oldindan aniqlash hamda bartaraf etish.

Shu nuqtai nazardan, raqobat neytralligi tamoyili — ya'ni davlat, davlat ishtirokidagi korxona va xususiy tadbirkor bir xil bozor sharoitida faoliyat yuritishi — amaliy siyosatning markaziy prinsipiga aylanishi lozim.

Huquqiy va institutsional asoslar. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Raqobat to'g'risida"gi Qonuni raqobat munosabatlarini tartibga solishda zamonaviy yondashuvlarni mustahkamladi. Qonunda ustun mavqe, ustun muzokara kuchi, davlat yordami, normativ-huquqiy hujjatlarning raqobatga ta'sirini baholash va monopoliyaga qarshi komplayens kabi institutlarning belgilanishi raqobat siyosatini faqat reaktiv nazoratdan profilaktik va tizimli boshqaruv bosqichiga olib chiqadi.

PF-6019-son Farmonda tovar va moliya bozorlarida monopoliyani bosqichma-bosqich kamaytirish, davlat ishtirokini qisqartirish, narxni ortiqcha tartibga solishdan voz kechish va tadbirkorlik subyektlari faoliyati uchun teng sharoit yaratish ustuvor vazifa sifatida ko'rsatib o'tilgan. 2025-yildagi PF-35-son Farmon esa mazkur yo'nalishdagi islohotlarni yangilab, iqtisodiyotda raqobatni rivojlantirish va xususiy sektor rolini yanada oshirish zarurligini amaldagi kun tartibiga chiqardi.

Raqobat qo'mitasi tomonidan 2025-yilda 210 ta tovar va xizmatlar bozori tahlil qilingani, 38 ta korxona 48 ta xizmat bo'yicha ustun mavqega ega deb e'tirof etilgani, shuningdek 5 ta korxona 4 ta xizmat bo'yicha raqamli platforma sifatida ustun mavqega ega deb topilgani raqobat siyosati endilikda aniq bozor ma'lumotlari va sektoral tahlillarga tayanayotganini ko'rsatadi.

Davlat ishtiroki va raqobat neytralligi muammosi. Raqobat muhitining to‘laqonli shakllanishiga eng katta ta’sir qiluvchi omillardan biri — bozorda davlat ishtirokidagi korxonalar, imtiyozli tartiblar yoki eksklyuziv huquqlar orqali yuzaga keladigan assimetriyadir. Davlat ishtirokidagi subyekt soliq, moliyaviy resurs, infratuzilma, yer ajratish, tarif yoki ma’muriy ma’lumotlarga kirish bo‘yicha xususiy tadbirkordan ustun sharoitga ega bo‘lsa, bozorning tabiiy tanlov mexanizmi buziladi.

Raqobat neytralligi shuni anglatadiki, davlat yoki davlat ishtirokidagi korxona iqtisodiy faoliyatda qatnashgan taqdirda ham xususiy biznesga nisbatan imtiyozli, alohida yoki nooshkora sharoitdan foydalanmasligi kerak. Mazkur yondashuv ayniqsa kommunal xizmatlar, transport, energetika, qurilish materiallari, elektron savdo, davlat xaridlari va hududiy xizmatlar bozorida dolzarbdir.

Agar mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan ayrim xo‘jalik yurituvchi subyektlarga yer, bino, tashqi reklama joylari, savdo nuqtalari yoki ruxsat berish hujjatlari bo‘yicha nooshkora ustunlik berilsa, bu bevosita yoki bilvosita raqobatni cheklaydi. Shu sababli raqobatni rivojlantirish siyosati markazida nafaqat yirik monopol korxonalar, balki mahalliy darajadagi ma’muriy to‘siqlar ham turishi lozim.

Davlat yordamini baholash va hujjatlar ekspertizasining ahamiyati. Yangi raqobat qonunchiligida davlat yordami berilishining raqobatga ta’sirini baholash alohida institut sifatida ko‘zda tutilgani bejiz emas. Chunki subsidiyalar, soliq imtiyozlari, imtiyozli kreditlar, kafolatlar, eksklyuziv huquqlar yoki resurslarga ustuvor kirish imkoniyati bozor ishtirokchilari o‘rtasida tenglikni buzishi mumkin.

Raqobatga ta’sirni baholash mexanizmi faqat “taqiqlash” vazifasini bajarmasligi kerak. U davlat siyosati va bozor mexanizmlari o‘rtasida muvozanat yaratadigan filtr bo‘lishi lozim. Masalan, ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalar, infratuzilma yetishmovchiligi yoki hududiy rivojlanish zarurati ayrim hollarda davlat ko‘magini talab qilishi mumkin. Biroq bunday yordam aniq, shaffof, muddatli, maqsadli va raqobatga eng kam zarar yetkazadigan shaklda berilishi zarur.

Amaliy jihatdan har bir normativ-huquqiy hujjat loyihasida quyidagi savollar tekshirilishi maqsadga muvofiq: hujjat bozorga kirish uchun qo‘shimcha to‘siq yaratmayaptimi; ayrim subyektlarga boshqalarga nisbatan ustunlik bermayaptimi; narx, hudud, hajm yoki xaridor tanlash erkinligini cheklamayaptimi; davlat xaridlari yoki ruxsat berish jarayonida raqobatni toraytirmayaptimi.

Monopoliyaga qarshi komplayens — profilaktik vosita. Raqobat qonunchiligi buzilgandan keyin sanksiya qo‘llash muhim, biroq faqat jazolovchi yondashuv bozorni to‘liq sog‘lomlashtira olmaydi. Shu sababli monopoliyaga qarshi komplayens tizimini real ishlaydigan profilaktik mexanizmga aylantirish zarur. Komplayensning mazmuni tashkilot ichida raqobat qonunchiligiga rioya etilishini ta’minlaydigan tartib, mas’ul shaxs, xavf-xatar xaritasi, ichki nazorat va xodimlarni o‘qitish tizimidan iborat bo‘lishi kerak.

Davlat organlari uchun komplayens ayniqsa muhim. Chunki davlat organining bitta qarori, ruxsat berish tartibi, tanlov sharti yoki mahalliy tartib-qoidasi butun bozor segmentiga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli komplayens faqat yirik korxonalar uchun emas, balki hokimliklar, vazirlik va idoralar, davlat ishtirokidagi korxonalar uchun ham amaliy ehtiyojdir.

Hududiy darajada komplayensning samarali ishlashi uchun qo‘mita hududiy boshqarmalari tomonidan profilaktik tushuntirishlar, namunaviy nazorat ro‘yxatlari, davlat xaridlari va ruxsat berish jarayonlarida raqobatga qarshi xavf indikatorlari ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq.

Hududiy raqobat muhitini rivojlantirish bo‘yicha takliflar. O‘zbekistonda raqobat siyosatining keyingi bosqichida hududiy bozorlar tahliliga alohida urg‘u berish zarur. Chunki ayrim sohalarda respublika darajasida raqobat mavjud ko‘rinsa-da, muayyan tuman yoki shaharda xizmat ko‘rsatuvchi subyektlar soni cheklangan bo‘lishi, mahalliy infratuzilma yoki ruxsat berish jarayonlari esa bozorga kirishni murakkablashtirishi mumkin.

• Birinchidan, mahalliy hokimliklar tomonidan qabul qilinadigan qarorlar, joy ajratish, tashqi reklama joylari, savdo obyektlari, kommunal xizmatlar va transport infratuzilmasi bo‘yicha qarorlar raqobatga ta’sir nuqtai nazaridan oldindan baholanishi kerak.

• Ikkinchidan, davlat xaridlarida texnik topshiriqlar tor doiradagi mahsulot yoki yetkazib beruvchiga moslab yozilmasligi ustidan profilaktik monitoring kuchaytirilishi lozim.

• Uchinchidan, aholiga ko‘rsatiladigan xizmatlar bozorida narx, sifat va tanlov imkoniyatini oshirishga qaratilgan ochiq ma’lumotlar bazasi yuritilishi maqsadga muvofiq.

• To‘rtinchidan, ustun mavqega ega subyektlar bo‘yicha faqat reyestr yuritish bilan cheklanmasdan, ularning bozor xatti-harakatlari — shartnoma shartlari, narx siyosati, resurslarga kirish, raqobatchilarni siqib chiqarish xavfi — muntazam tahlil qilinishi kerak.

• Beshinchidan, iste’molchilar murojaatlari raqobat muhitining “erta ogohlantirish signali” sifatida baholanishi lozim.

Xulosa

O‘zbekistonda raqobat muhitini rivojlantirishning bugungi bosqichi bozorlardagi ustun mavqe holatlarini aniqlash bilan cheklanmaydi. Endilikda asosiy e’tibor raqobatga ta’sir qiluvchi davlat qarorlari, davlat yordami, raqamli platformalar, hududiy bozorlar va komplayens tizimlarining real ishlashiga qaratilishi kerak.

Sog‘lom raqobat — tadbirkorlik erkinligi, iste’molchi tanlovi, narxlar barqarorligi va iqtisodiy samaradorlikning asosiy kafolatidir. Shu bois raqobat siyosati har bir davlat organi va har bir xo‘jalik yurituvchi subyekt faoliyatida alohida nazorat yo‘nalishi emas, balki kundalik boshqaruv madaniyatining ajralmas qismi sifatida shakllanishi zarur.

Foydalanilgan manbaalar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2023-yil 3-iyuldagi O‘RQ-850-son “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-iyuldagi PF-6019-son Farmoni — “Raqobat muhitini yanada rivojlantirish va iqtisodiyotdagi davlat ishtirokini qisqartirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 28-fevraldagi PF-35-son Farmoni — “Iqtisodiyotda raqobatni rivojlantirish va xususiy sektorning rolini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
4. Raqobatni rivojlantirish va iste’molchilar huquqlarini himoya qilish qo‘mitasining 2025-yilda amalga oshirilgan ishlar yuzasidan matbuot anjumani materiallari.
5. Raqobat qo‘mitasi Jamoatchilik kengashining 2025-yil yakunlari va 2026-yil uchun ustuvor vazifalari bo‘yicha yig‘ilishi materiallari.